

9. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / М. Фасмер; Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. - 2-е изд., стер. - М.: Прогресс, 1986-1987.
10. Чочунбаева, Д. А. Кыргыздын салттуу кийим-кечеси: тарых жана маданият / Д. А. Чочунбаева. - Бишкек: Турар, 2015. - 288 б.
11. Шангина, И. И. Русский традиционный костюм: Иллюстрированная энциклопедия / И. И. Шангина, Н. Н. Соснина, И. А. Шангина. - СПб.: Искусство—СПБ, 2006. - 400 с.
12. Юдахин, К. К. Киргизско-русский словарь: В 2-х кн. / К. К. Юдахин. - М.: Советская энциклопедия, 1965.

DOI: <https://doi.org/10.69722/1694-8211-2025-63-267-272>

УДК: 81:615(575.2)

Мусулманкул кызы А., ага илимий кызматкер

musulmankulkyzy95@mail.ru

ORCID: 0009-0002-1964-2460

КР УИАнын Б. М. Юнусалиев ат.

Тил илими институту

Бишкек ш., Кыргызстан

БАТКЕН ОБЛУСУНДА САЛАМАТТЫКТЫ САКТОО ЧӨЙРӨСҮНДӨ МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДИН КОЛДОНУЛУШУ

Макалада мамлекеттик тилге карата социолингвистикалык сурамжылоо жана анын жыйынтыктары тууралуу маалыматтар берилген. Анткени социолингвистикалык маалымат мамлекеттеги тилдердин эл арасындагы абалын, тилди колдонулушун билдирип турат. 2021-жылдын декабрь айында Баткен облусунда жүргүзүлгөн социолингвистикалык сурамжылоолордун жыйынтыгы көрсөтүлөт. Бул сурамжылоодо респонденттердин демографиялык көрсөткүчтөрү, тилди билүү деңгээлдери жана мамлекеттик тилди иш кагаздарында колдонуусу тууралуу маалыматтар орун алган. Кыргыз, тажик жана өзбек улутундагы адамдардын иш кагаздарын колдонуудагы кыйынчылыктары жана берген сунуштары талдоого алынат. Баткен облусундагы жарандардын көпчүлүгү иш кагаздарын жазууда кыйынчылыкка дуушар болушарын айтышкан. Андан тышкары, саламаттыкты сактоо тармагында мамлекеттик тилдин абалы тууралуу маалыматтар берилет.

***Түйүндүү сөздөр:** медицина, мамлекеттик тил, термин, Баткен облусу, оору, тажик улуту, өзбек улуту, кыргыз тили, сурамжылоо, социолингвистика.*

Мусулманкул кызы А., ст. научный сотрудник

musulmankulkyzy95@mail.ru

ORCID: 0009-0002-1964-2460

Институт языкознания им.Б. М. Юнусалиева, НАН КР

г. Бишкек, Кыргызстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В БАТКЕНСКОЙ ОБЛАСТИ

В данной статье представлены материалы социолингвистического опроса о государственном языке и его результаты. Так как социолингвистическая информация свидетельствует о состоянии языков в стране среди народа, о состоянии их использования. Показаны результаты социолингвистического опроса, проведенного в Баткенской области в

декабре 2021 года. Этот опрос предоставляет информацию о демографических характеристиках респондентов, уровне владения языком и использовании государственного языка в официальных документах. Также в статье анализируются трудности лиц кыргызской, таджикской и узбекской национальностей при использовании официальных документов и их предложения. Большинство жителей Баткенской области заявили, что сталкиваются с трудностями при оформлении документов. Кроме того, представлена информация о состоянии государственного языка в сфере здравоохранения.

Ключевые слова: медицина, государственный язык, термин, Баткенская область, болезнь, таджикская национальность, узбекская национальность, кыргызский язык, опрос, социолингвистика.

Musulmankul kzy Aigerim, senior researcher

musulmankulkyzy95@mail.ru

ORCID: 0009-0002-1964-2460

National Academy of Sciences of the Kyrgyzstan

Institute of Linguistics B. M. Yunusaliev

c. Bishkek, Kyrgyzstan

USE OF THE STATE LANGUAGE IN THE HEALTHCARE SECTOR OF BATKEN REGION

This article describes a sociolinguistic survey about the state language and its results. Because sociolinguistic information indicates the state of languages in the country among the people, the use of the language. The results of a sociolinguistic survey conducted in the Batken region in December 2021 are shown. This survey provides information on respondents' demographic characteristics, language proficiency, and use of the state language in official documents. It will be written about the difficulties and suggestions of people of Kyrgyz, Tajik and Uzbek nationalities when using official documents. The majority of residents of the Batken region stated that they encounter difficulties in obtaining documents. In addition, information is provided on the state of the state language in the healthcare sector.

Key words: medicine, state language, term, Batken region, tajik nation, uzbek nation, kyrgyz language, survey, sociolinguistics.

Мамлекеттик тил – кеңири маанисинде, улуттун иденттүүлүгүн аныктаган фактор, коомдук жана мамлекеттик турмуштун бардык чөйрөсүндө адамдар ортосунда карым-катнаштын каражаты. Юридикалык маанисинде, мамлекеттик тил – мамлекеттин аймагында коомдук турмуштун бардык тармагында мыйзамдуу түрдө милдеттүү колдонулуучу тил. Бирок мамлекеттик тил жөнүндө укук нормалары азыркы келбетке жана аныктамаларга ээ боло электе, юридикалык жоболорго айлана элек кезде да мамлекеттерде, бүтүндөй империяларда мамлекеттик тил деген мыйзам менен бекитилген расмий статусу жок эле айрым тилдер ошол мамлекеттердин же империялардын мамлекеттик тили болуп кызмат кылып келген.

Биз да мамлекеттик тил тууралуу кеп кылганда, жогоруда саналган тарыхый фактыларды, укуктук, саясий жагдайларды эске алууга тийишпиз. Кыргыз тили мамлекеттин тили катары кызмат кылып келгенине кыргыз мамлекеттүүлүгүнө канча убакыт болсо, ошончо мезгил толду. Мамлекеттик тилдин аткарган функцияларына жараша орду бар. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн узак жана татаал, жемиштүү же жеңилүү ызысын тарткан, кең аймакты кучагына алган же бучкактай тарыган, бактыга мол же багы колунан учкан ар кандай кезеңдеринде кыргыз элинин эне тили ошол мамлекеттик түзүлүштөрдүн мамлекеттик тилге таандык функцияларын аткарып келген.

Эң бир татаал дарттардын дабасын таап, сары оорудан сакайтып жиберген салттуу билимге ээ болгон менен, көчмөн элибиз классикалык же расмий медицинадан, анын

терминдик түшүнүктөрүнөн алыс болуп келгени түшүнүктүү. Совет бийлиги менен кошо өз ичибизден атайын билими бар, сабаттуу адистердин эки-үч мууну калыптанса да, акысыз, милдеттүү тейлөөгө ыңгайлашып алып, санитардык, медициналык агартуу жагынан жалпы деңгээлибиз кыйла төмөн болуп келгенин моюнга алышыбыз керек. Эми туташ коммерциялашкан бүгүнкү заманда оорунун себептерин, дарынын жөн-жайын билүүгө жашоо-турмуш көз көрүнө мажбурлай баштады [1,15-б.]

Ал эми даргын, аны айыктыра турган дары-дармектердин аттары, адатта, башка тилде, башка тамгалар менен жазылган. Аны колдонуу боюнча сунуштар, нускамалар, негизинен, латын, көп учурда орус тилинде. Медицина тармагына мамлекеттик тил жаңы гана баш бакты. Оорулардын эл аралык классификациясы орус тилинде деген шылтоо менен медициналык чөйрөдө иш кагаздарын орус тилинде жазуу өнөкөтү али күүсүндө.

Калкты камтуу жагынан билим берүүдөн кийинки эле эң чоң тармак – саламаттыкты сактоо. Бекеринен элибизде: “Биринчи байлык – ден соолук”, - деп айтылбаса керек [2, 7-б.]. Медицина – адамдын саламаттыгын сактоо жана чыңдоо максатында соо жана оорулуу адамдын организмдеги өтүп жаткан процесстерди изилдөөгө, ооруларды алдын алууга, дарылоого багытталган илимий жана практикалык иштердин тармагы. Адамзаттын илимий жана практикалык ишинде медицина көрүнүктүү орунду ээлейт. Ар бир адам өзүнүн ден соолугун сактоого, коргоого же кокусунан ооруп калса, таза сакаюуга ынтызар. Медицина өзүнүн көп жылдык тарыхында бараандуу жетишкендиктерге жетишти. Азыркы мезгилде диагностикалык, алдын алуу жана дарылоо каражаттары менен адам өмүрү сакталып, мурда айыкпаган ооруларды айыктырууда. Медицинанын өнүгүү деңгээли, мазмуну, абалы турмуштун материалдык шартына, коомдук түзүлүшкө, маданияттын жалпы деңгээлине жараша болот. Медицина өзүнүн өнүгүшүндө биология, химия илимдери менен тыгыз байланышта. Ал өзүнүн басып өткөн көп жылдык тарыхында ооруну дарылоо, алдын алуу, анын пайда болуу себептерин табуу, ден соолукту сактоо жана коргоо чараларын жүргүзүү менен көптөгөн тажрыйбага жана билимге ээ болду.

Мамлекеттик тилдин саламаттыкты сактоо чөйрөсүндө колдонулушун жана абалын изилдөө максатында 2022-жылы декабрь айында Баткен облусуна социолонгвистикалык сурамжылоо үчүн бардык. Сурамжылообуз жергиликтүү тургундар жана ар улуттун өкүлдөрү менен болду. Мамлекеттик тилдин саламаттыкты сактоодо колдонулушун иликтөө негизги максатыбыз болчу. Баса белгилей кетчү болсок, бул тармакта облус жана аймактар боюнча, жалпысынан, кыргыз тилинде иш алып барып жатат.

Сурамжылоого Баткен облусу боюнча 50 медициналык кызматкер катышты. Сурамжылоо ишибиз анкета аркылуу болду. Анкета 21 суроону камтыйт. Изилдөөдө респонденттердин улуту, жашы, кесиби, иштеген жери, иш тажрыйбасы, кыргыз тилин ишинде колдонулушу ж. б. ушул сыяктуу суроолор камтылган. Мамлекеттик тилдин колдонулушу жана айрым суроолор боюнча анализ жүргүздүк.

1. Бул тармакта канча жылдан бери иштеп келесиз? Сурамжылоого катышкан 15 респондент 5 жылдан бери иштейм десе, 11 респондент 10 жылдан ашуун убакыт, ал эми 10 респондент 15 жылдан жогору, 30 жылдан көп убакыт деп 14 респондент жооп беришкен.

2. Мамлекеттик тилди ишиңизде канчалык колдоносуз? Бул суроого ар дайым колдоном деп 45, кээде 5, сейрек колдоном деген жооп болгон эмес.

3. Акыркы 5 жылда мамлекеттик тилдин колдонушундагы өзгөрүүлөрдү байкадыңызбы? Сурамжылоого катышкан 46 респондент “ооба”, ал эми 4 “жок” деп жооп беришкен.

4. Республикалык органдарга отчетторду кайсы тилде жибересиз? Отчетторду кыргыз тилинде 30 респондент, ал эми 20 орус тилинде берсе, башка тилде деген жооп болгон эмес.

5. Сиздин отчеттор мамлекеттик тилде жазылбагандыктан, жетекчилик тарабынан кабыл алынбаган учурлар болгонбу? Бул суроого ооба деп 18, жок деп 25 респонденттен жооп ала алдык. Баса белгилеп айтсак, кызматкерлер ушул суроону эске алуубузду суранышты. Отчеттор кайсы тилде болбосун, мамлекеттик тилде кабыл алынып, буйрук ж. б. документтер берилиши керек.

6. Балдарыңыз менен кайсы тилде сүйлөшөсүз? Респонденттерден кыргыз тили 41, орус тили 3, башка тилде 6 деп кызматкер жооп беришкен.

7. Мамлекеттик тилди билбеген кызматкерлериңиз барбы? Бул суроого ооба 12, жок 38 респондент жооп беришкен.

8. Мамлекеттик тилди билбегендер менен баарлашууда ыңгайсыздык жаралган учурлар болобу? Ишибизде ыңгайсыздык жаралат деп 28, ал эми 22 респондент жок жооп беришкен.

9. Кат-кабарларды кайсы тилде аласыз? Бул суроого кыргыз тилинде 38, орус 12, башка тилде деп эч ким жооп берген эмес.

10. Алардын болжолдуу пайызын чыгара аласызбы? Кыргыз тилинде 15 респондент 90 % колдонот десе, орус тилинде 12 респондент 30% деген жооп алдык.

11. Мамлекеттик органдардан буйруктарды кайсы тилде аласыз? Кыргыз тилинде деп 30 респондент, орус тилинде деп 20 респондент жооп беришти.

12. Бейтаптарыңыз кайсы тилде сүйлөшөт? Жалпы баары кыргыз тилинде деп жооп беришти. Себеби айыл жери болгондуктан баары кыргыз тилинде сүйлөшөт.

13. Медицинада кыргызча терминдер жетиштүү деп ойлойсузбу? “Ооба” 15, “Жок” 35 респондент жооп беришкен.

14. Башка өлкөдөн келген жарандар (туристтер, жеке ишкерлер жана башкалар) дарыланган учурлар болобу? Албетте, иш болгон учурда болот деп 45, болбойт деп 5 респондент жооп беришкен.

15. Медициналык терминдерди толугу менен кыргыз тилине которуу мүмкүнбү? Сурамжылоодо мүмкүн деп 22, мүмкүн эмес деп 28 респондент жооп беришкен.

16. Мамлекеттик тилде иштөөнү кызматкерлерден талап кыласызбы? Бул суроого ооба деп 37, жок 13 деп респондент жооп беришкен.

17. Мамлекеттик тилде терминологияны жакшыртуу зарылбы? Албетте, жакшыртуу керек деп 45и, ал эми жок деп 5и жазышкан.

18. Туура сөздөрдү табуу үчүн кайсы маалымат булактарына кайрыласыз? Респонденттердин 13ү сөздүктөн, 32си интернет, 5и адистерге кайрыларын жазышты.

Жалпысынан алганда, Баткен аймагында жергиликтүү тургундар – кыргыздар, ошондой эле тажиктер жана өзбектер. Бирок кыргыз тилинде баарлашуу облуста басымдуулук кылат. Иште, көчөдө, базар, ишкана ж. б. административдик мекемелерде баарлашуу кыргыз тилинде. Эч кандай көйгөй жок. Айрым үй-бүлөлөр балдары менен орус тилинде жана тажик же өзбек тилинде да сүйлөшкөнүн айтышты. Ошондой эле, англис тилин да балдары үйрөнүп, сүйлөшүн каалашат. Албетте, илим-билимдин өнүгүшү буга себеп.

Мамлекеттик тил медицинада кандай? Баткен аймагы боюнча сурамжылоодо Лейлек аймактык ооруканасынын башкы дарыгери жана медайымдардын пикири: Медицинанын которулган тили болбогондуктан, мамлекеттик тилге терминдерди которууда көйгөй жаралат. Ар бир аймакта ар башка сөздү колдонушу мүмкүн. Терминдер, негизи, латын, орус тили аркылуу бир багытта колдонулат. Бирок кыргыз тилине которууда диалекти сөздөр да роль жаратат. Ошол негизде жылдык отчет,

кварталдык отчеттор, мекеменин иштерин кыргыз тилинде алып барууга өттүк. Буга чейин алсак, орус тилинде жүргүзүлгөн. Колдон келишинче кыргызчаладык. Албетте, биз тилчи же адис болбогон соң, кыйынчылык бар. Биз бул боюнча аракет кылып жатабыз. Себеби бүгүн болбосо, эртең баары бир медицина кыргыз тилге өтүш керек жана көңүл бурулушу шарт! Ошол эле учурда түшүнүксүз жагдайларда, кыйынчылык болбош үчүн расмий тилде да, кыргыз тилинде да чогу иш жүргүзүү – биз үчүн артыкчылык. Бизге келген бейтап, оорулуулар берилген маалыматты так түшүнүп, так маалымат алыш керек. Көрсөтүп жаткан кызмат жеткиликтүү болушу шарт. Кайсы дарылануудан өттү, кандай дарылар берилди, бейтап баянына кайсы диагноз көрсөтүлдү – ушуларды так маалымат менен камсыздайбыз. Себеби айыл жеринде басымдуу элибиз кыргыз тилинде сүйлөшөт. Мисалы, биз жазган рецепт, диагнозду алар түшүнбөй калышы мүмкүн, же болбосо медициналык документтер түшүнүксүз болушу мүмкүн. Ошондуктан иш алып баруу толугу менен кыргыз тилинде болот. Айрым учурда көптөгөн терминдер бир сөзгө туура келет. Бизде терминологиялык сөздүктөр жетишсиз. К. К. Юдахиндин сөздүгүн да колдонобуз. Орусчадан кыргыз тилине которууда жеңилдик болот. Биздин сунуш: бир багыттуу котормо керек, адабияттар керек.

Биз кабыл алган каттар, аткарыла турган иштерибиз кыргыз тилинде. Мисалы, *врач – дарыгер, медсестра – медайым, пациент – бейтап*. Оорулар жөнүндө өтүлө турган сабактар да кыргыз тилинде. Ошондой эле башка улуттун өкүлдөрү да кыргыз тилинде сүйлөшөт.

Кыргызстанда жашагандыктан, албетте, үй-бүлөдө, иште да 90% кыргыз тилинде сүйлөшөт. Документтер, отчеттор расмий тилде. Негизинен, кыргыз тилине өтүлсө жакшы болмок. Бизге окуу орус тилинде өтүлгөн. Дары-дармектерди кыргыз тилинде түшүндүрөбүз. Министрлик бизге бирдиктүү шаблон даярдап берсе, жеңил болот эле.

Акыркы 5 жылда, негизинен, кыргыз тилине которулган терминдер менен иштеп келгенбиз. Азыркы учурда оорулуулар же бейтап баяны кыргызча жазылат. Журналдар кыргыз тилинде. Бөлүмдөр көпчүлүгү кыргыз тилине которулган. Мисалы, *инфекциялык бөлүм – жугуштуу оорулар бөлүмү, травматология – сыныктар бөлүмү, ренанизация – жандандыруу бөлүмү, родильное отделение – төрөт бөлүмү* деп которулган.

Медициналык тармак боюнча М. Жээналиевдин «Дарттанма - Диагностика» китеби 2009-жылы жарык көрүп, медициналык кызматкерлерге сунушталган. Саламаттык сактоо тармагында иштеген ар кыл адистер кыргыз тилди кесиптик деңгээлде билүүсү – азыркы учурдун талабы.

Иш жүзүндө кыргыз тили ушул күнгө чейин мамлекет ичиндеги өзүнүн «мамлекеттик» деңгээлдеги кызматын аткара албай келе жатат. Ошондуктан мамлекеттик тилди колдонууга жана өнүктүрүүгө, сөзсүз, жетекчиликтин колдоосу керек. Мамлекеттик тил – ал мамлекеттин көз карандысыздыгын билдирип, улуттун түбөлүк белгиси (символикасы). Тил жоголсо, улут жоголот. Баш Мыйзамга «кыргыз тили – мамлекеттик тил» деп жазганыбыз менен, биз кыргыз тилинде бири-бирибиз менен сүйлөшпөсөк, жазбасак, анда ким сүйлөйт?

Бирок кыргыз тилиндеги илимий терминологиянын тегерегинде айрым сөздөр туурасында талаш маселелер бар. Терминдер чалды-куйду которулуп, чаржайыттыкка алып келген учурлар кездешет. Кыргыз лексикасына орус тили аркылуу кыргызчага өткөн сөздөр өгөйлөнүп, алардын ордуна арапча, фарсыча сөздөр арбын колдонула баштады. Ошондуктан бирдиктүү терминологиялык колдонмолор керек.

Мамлекеттик тилге жетекчилик тарабынан көңүл бөлүнсө, кыргыз тилинде сүйлөшмөлөрдү, сөздүктөрдү, мамлекеттик тилде иш жүргүзүү үчүн китептер менен камсыз кылуу аракеттери жүргүзүшү керек. Эгер жетекчилик тарабынан мамлекеттик тилди өнүктүрүүгө маани берилбей, ага кош көңүл жана салкын мамиле жасалса, абал

анчалык оңолбостугун көрүп турабыз. Биздин ооруканаларда кыргыз элинин рухий баалуулуктардын даңазалаган ден соолук жөнүндөгү макал-лакаптарды, учкул сөздөрдү улуттук оюулар менен жайгаштыруу колдоого алынса.

Демек, жалпы жонунан алганда, Баткен облусунда мамлекеттик тилдин абалы жакшы деңгээлде, башка улуттун өкүлдөрү кыргыз тилинде сүйлөшөт. Баткен облусунда иш кагаздары кыргыз тилинде жана орус тилинде жазылат. Бирок мамлекеттик тилдин абалына анализ кылууга бир эле облустун жыйынтыгы жетпейт. Бул үчүн ар бир облустун жарандарына сурамжылоо өткөрүү керек жана андай сурамжылоо ар жыл сайын өткөрүлүп, мониторинг жарыялануусу кажет.

Ошондуктан төмөнкүлөрдү сунуш кылабыз:

1. Медициналык мекемелерде жетекчилик тарабынан мамлекеттик тил боюнча координациялык кеңеш түзүү, отурумдарды өткөрүү (мамлекеттик тил боюнча чыккан буйруктар, токтомдор менен тааныштыруу).

2. Медициналык мекемелерде мамлекеттик тилди өнүктүрүү үчүн тилге жооптуу кызматкер, котормочу штаттарга тилчи адистерди кызматка алуу.

3. Шаардык, областтык тил комиссиясы менен тыгыз иш алып баруу зарыл.

Иш жүзүндө кыргыз тили ушул күнгө чейин мамлекет ичиндеги өзүнүн “мамлекеттик” деңгээлдеги кызматын аткара албай келе жатат. Ошондуктан мамлекеттик тилди колдонууга жана өнүктүрүүгө сөзсүз колдоо керек. Терминдерди кыргызчалатуу терминком тарабынан жөнгө салынып, тартипке келтирүү, багыттоо зарыл. Жаңы сөздөрдү жасоо, терминдерди пайдалануу көзөмөлгө алынбаса, анда тилибизде башаламандык боло берет.

Адабияттар:

1. Ден соолук: Медициналык энциклопедия / Кыргыз Совет Энциклопедиясынын башкы редакциясы. - Фрунзе, 1991.

2. Алиев, М. А. Медициналык терминдердин орусча-кыргызча сөздүгү / М. А. Алиев, Т. А. Тыналиева, М. С. Мамбетов. - Фрунзе, 1983.

3. Ахунбаев, И. К. Медициналык терминдердин орусча-кыргызча сөздүгү / И. К. Ахунбаев. - Фрунзе, 1964.